

**ПОЗАСУДОВЕ ОСПОРИЮВАННЯ НЕДІЙСНИХ ПРАВОЧИНІВ:
ЗАРУБІЖНИЙ ДОСВІД**

**AN EXTRAJUDICIAL AVOIDANCE OF INVALID TRANSACTIONS:
A FOREIGN EXPERIENCE**

Таш'ян Р.І.,

*кандидат юридичних наук, доцент кафедри цивільного права № 1
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого,
заступник декана
Інституту прокуратури та кримінальної юстиції*

У статті здійснено дослідження позасудового оспорування правочинів у країнах Європи – Німеччині, Нідерландах, Чехії, Естонії тощо. Проаналізовано порядок здійснення такого оспорування шляхом направлення відповідної заяви чи повідомлення до учасників правочину або органів публічної влади. Розкриті необхідні реквізити заяви про оспорування, зміст, форма, строки та порядок подання. Особливу увагу приділено випадкам, коли особа позбавляється права на здійснення такого оспорування. Також автор охарактеризував правові наслідки, до яких призводить оспорування правочину.

Ключові слова: позасудове оспорування правочинів, заява про оспорування правочинів, строк оспорування правочинів, наслідки оспорування правочинів, виключення оспорування правочинів.

В статье предпринято исследование внесудебного оспаривания сделок в странах Европы – Германии, Нидерландах, Чехии, Эстонии и др. Проанализирован порядок осуществления такого оспаривания путем направления соответствующего заявления или сообщения участникам сделки или органам публичной власти. Раскрыты необходимые реквизиты заявления об оспаривании, содержание, форма, сроки и порядок представления. Особое внимание уделено случаям, когда лицо лишается права на осуществление такого оспаривания. Также автор охарактеризовал правовые последствия, к которым приводит оспаривания сделки.

Ключевые слова: внесудебное оспаривание сделок, заявление об оспаривании сделок, срок оспаривания сделок, последствия оспаривания сделок, исключение оспаривания сделок.

In the article an extrajudicial avoidance of invalid transactions in European countries (Germany, the Netherlands, the Czech Republic, Estonia, etc.) is studied. The procedure for carrying out such avoidance by sending a relevant application or communication to participants in the transaction or to public authorities is analyzed. The obligatory requisites of the application for avoidance, the content, form, timing and order of presentation are disclosed. Particular attention is paid to cases where a person is deprived of the right to carry out such avoidance. The author also described the legal consequences to which the avoidance of the transaction leads.

Key words: extrajudicial avoidance of transactions, application for avoidance of transactions, term for avoidance of transactions, consequences of avoidance of transactions, exclusion of avoidance of transactions.

Постановка проблеми. У вітчизняному цивільному праві аксіомою є правило, що оспоруваний правочин може визнати недійсним лише суд. Проте судовий процес має ряд недоліків, найбільш очевидний з яких – тривалість розгляду. Тому в багатьох державах діє позасудовий порядок визнання правочинів недійсними, який реалізується шляхом направлення одним учасником правочину односторонньої заяви (extrajudicial notification or declaration) іншій стороні. Такий механізм має щонайменше одну очевидну перевагу – швидкість вирішення питання про недійсність правочину.

Стан опрацювання. У вітчизняній науці практично відсутні публікації з позасудового оспорування правочинів, оскільки така конструкція невідома і ніколи не була відома цивільному праву України. Безумовно, теоретичним підґрунтям дослідження недійсності правочинів є роботи вітчизняних правників – Є.В. Бернада, Ю.О. Заїки, О.О. Кота, Н.С. Кузнецової, І.В. Спасибо-Фатєєвої та інших науковців.

Метою статті є визначення механізму позасудового оспорування правочинів, порядок здійснення такого оспорування, реквізити відповідної заяви або

повідомлення, окреслення кола осіб, до яких має бути звернена така заява, а також вироблення пропозицій щодо вдосконалення вітчизняного законодавства у сфері недійсності правочинів.

Виклад основного матеріалу. Якщо звернутися до досвіду європейських країн, позасудове оспорування правочину відоме праву Німеччини, Нідерландів, Англії та Ірландії, Шотландії, а також країн Скандинавії. Водночас в інших державах існує судовий розгляд таких спорів – у Франції, Австрії, Бельгії, Люксембурзі, Італії, Греції, Португалії [1, с. 327–328]. До другої групи належить й Україна. Однак позасудове оспорування також заслуговує на наукове дослідження.

Найбільш повно модель позасудового оспорування правочинів реалізована у Німеччині. Оспорування правочинів може здійснюватися у випадках, передбачених Цивільним кодексом Німеччини (BGB), а також Законом про оспорування (Anfechtungsgesetz) та Положенням про неплатоспроможність (Insolvenzordnung).

Згідно з § 143 BGB, оспорування правочину здійснюється заявою, спрямованою до опонента, яким є інша сторона договору або особа, яка отримала права з договору, що оспорується. У разі оспорування одно-

стороннього правочину, вчиненого щодо іншої особи, заява має бути спрямована такій особі. У разі, якщо односторонній правочин вчиняється щодо органу публічної влади, заява про оспорювання спрямовується цьому органу. У разі, якщо третя особа одержала певні блага з одностороннього правочину, заява про оспорювання спрямовується такій особі. Якщо волевиявлення варто було вчинити щодо органу публічної влади, правочин може бути оспорений до цього органу, який, у свою чергу, має повідомити особу, якої стосується цей односторонній правочин (наприклад, оспорювання заяви про припинення права на земельну ділянку або заяви про скасування іпотеки мають адресуватися до земельного реєстру – § 875, § 1183 BGB).

Варто зазначити, що кількість недійсних оспорюваних правочинів у Німеччині незначна, оскільки більшість недійсних правочинів є нікчемними. Так, оспорюваними є правочини, вчинені під впливом помилки (§ 119 BGB), неправильної передачі волевиявлення (§ 120 BGB), обману й протиправної погрози (§ 123 BGB). Зауважимо також, що стосовно оспорювання окремих правочинів встановлені спеціальні правила. Тільки до суду мають бути адресовані оспорювання прийняття або відмови від спадщини (§ 1955 BGB), заповідального відказу (§ 2081 BGB). В особливому порядку також здійснюється оспорювання спадкового договору (§ 2282 BGB), оспорювання позбавлення обов'язкової частки у спадщині (§ 2308 BGB).

Механізм позасудового оспорювання правочину передбачений також у ЦК Нідерландів [2]. Відповідно до ст.ст. 3:49–3:50, оспорюваний правочин може бути визнаний недійсним шляхом позасудової декларації або судового рішення. Позасудова декларація має бути видана особою, у чий інтерес провадиться оспорювання, особам, які є учасниками оспорюваного правочину. Якщо правочин пов'язаний із реєстрацією власності і вже був зареєстрований у публічних реєстрах або нотаріально посвідчений, він може бути оспорений тільки за згодою всіх його учасників. Таким способом може бути оспорений, наприклад, договір, укладений особою за межами її дієздатності.

У Законі Естонії «Про Загальну частину Цивільного кодексу» також передбачено, що оспорювання правочину здійснюється поданням заяви іншій стороні. За відсутності другої сторони анулювання правочину здійснюється поданням заяви громадськості (ч. 1 ст. 98) [3].

У Чехії передбачено судове оспорювання правочину як загальне правило, однак § 593 ЦК Чехії дає стороні змогу заздалегідь зумовити за собою право заявити про недійсність правочину шляхом направлення відповідної заяви до нотаріуса або приватного виконавця [4].

Правила про позасудове оспорювання правочинів діють також у багатьох штатах США [5, с. 90–92], а також у нормах європейського права (ст. 4.113 Принципів європейського договірної права [6]).

Як правило, законодавство не встановлює спеціальних вимог до форми заяви про оспорювання, проте існують певні вимоги до змісту заяви, які впливають із самої сутності оспорювання. Так, у заяві мають бути

наведені конкретні обставини, з яких особа вважає правочин недійсним, тобто підстави оспорювання. Не є обов'язковою вказівка в назві, що це заява про оспорювання, однак її зміст має чітко вказувати на намір сторони оспорити правочин й бути звільненою від прав й обов'язків.

Наприклад, за Законом Естонії «Про Загальну частину Цивільного кодексу», якщо договір було посвідчено нотаріально, це не вимагає нотаріального посвідчення заяви про оспорювання, оскільки існує презумпція, що сторони не встановлювали ніяких вимог щодо такої заяви. Повідомлення також може бути у формі непрямого волевиявлення намірів, однак воно повинно бути недвозначним і ясно висловленим [7, с. 48].

Для визнання правочину недійсним обов'язковим є доведення заяви про оспорювання до відома другої сторони або іншого суб'єкта. Наприклад, за Принципами європейського договірної права (Розділ IV) [6], оспорювання має бути доведено до відома іншої сторони, і до одержання іншою стороною правовий результат оспорювання не настає. Таке повідомлення має бути здійснено протягом розумного строку залежно від обставин, після яких сторона дізналася або мала дізнатися про відповідні факти або для неї стало можливо заявити про оспорювання. Якщо ж сторона, яка має право на оспорювання, підтвердила договір, вона позбавляється цього права (ст.ст. 4:112–4:114).

Такі вимоги про оспорювання знайшли своє відображення й у судовій практиці держав-учасниць ЄС. Наприклад, Апеляційний суд Бамбергу (Німеччина) у своєму рішенні від 13.01.1999 р. зазначив, що тільки оспорювання договору шляхом повідомлення іншої сторони означає, що договір не підлягає виконанню. Після оспорювання договору сторони втрачають право на виконання договору та поновлюють свою свободу вибору. До цього ж моменту вони залишаються зобов'язаними за договором [8].

Matthias E. Storme (Бельгія) зазначає, що про оспорювання може також свідчити поведінка сторони, з якої випливає, що вона не має наміру в подальшому пов'язувати себе договором [1, с. 327–328].

Оспорювання правочинів обмежується певними часовими рамками. Не завжди йдеться про конкретний строк, однак право на оспорювання не є безстроковим. За таких умов можна провести певну аналогію з позовною давністю, хоча, безумовно, йдеться про різні строки.

У Німеччині не встановлений конкретний строк, протягом якого можна провести оспорювання. Зазвичай встановлюються вимоги щодо проведення оспорювання «невідкладно з моменту виявлення вад правочину» або «без невинуватого зволікання» (§ 121 BGB). Зрозуміло, що такі оціночні категорії визначаються індивідуально з урахуванням усіх обставин справи. Оспорювання щодо відсутньої особи вважається належно проведеним, якщо заява була спрямована без невинуватого зволікання. Також законодавство Німеччини встановлює преклюзивний строк тривалістю 10 років із моменту вчинення правочину, зі впливом якого оспорювання виключається (аб. 2

§ 121 BGB). Правочин, вчинений під впливом обману або примусу, може бути оспорений протягом року. Цей строк починає спливати з моменту виявлення обману або припинення примусу (§ 124 BGB).

У Нідерландах право на позасудове оспорування підлягає тій самій давності, що й позов про оспорування, який становить три роки (пп. «d» п. 1, п. 2 ст. 3:52 ЦК Нідерландів) [2]. В Естонії таке оспорування здійснюється не пізніше трьох (у деяких випадках – десяти років) (ст. 99) [3].

Загальним правовим наслідком оспорування є недійсність такого правочину. Відповідно, оспорюваний правочин не створює правових наслідків із моменту вчинення (ex tunc), після оспорування здійснюється повернення одержаного за правочином, відшкодування шкоди тощо.

У ЦК Естонії прямо вказано, що у разі оспорування покупець має право вимагати повернення себе у положення, в якому він був би, якби не уклав договір (GPCCA § 101, DCFR II.–7:304) [7, с. 48].

У § 142 BGB спеціально закріплено, що особа, яка знала або мала знати про можливість оспорування, у разі оспорування вважається такою, що знала або мала знати про недійсність правочину.

У певних випадках особа може бути позбавлена права на оспорування правочину. Так, оспорування виключається, коли уповноважена особа підтвердила правочин, тобто погодилася з його дійсністю. Наприклад, згідно з § 144 BGB, оспорування виключається, коли оспоруваний правочин підтверджується особою, яка уповноважена оспорювати. Підтвердження не потребує форми, передбаченої для правочину. Оспорування також виключається, якщо інша сторона доведе, що діяла з дотриманням положень про добросовісність (§ 242 BGB).

Такі положення відомі всім державам, законодавство яких передбачає позасудове оспорування [1, с. 327–328]. Наприклад, за законодавством Естонії, право оспорювати правочин припиняється в разі підтвердження правочину (зокрема шляхом його виконання). Якщо одна сторона після початку строку оспорування правочину пропонує іншій стороні підтвердити або оспорити його, то право на оспорування припиняється, якщо інша сторона не протягом розумного строку не надасть відповідь [3].

Як бачимо, механізм позасудового оспорування правочинів відомий праву багатьох європейських держав, проте в більшості цих країн функціонують водночас як судова, так і позасудова моделі оспорування.

Висновки. Введення позасудового порядку оспорування стосовно деяких правочинів, наприклад, із вадами дієздатності дасть змогу мінімізувати кількість судових спорів, які завжди пов'язані з витратами, конфліктами, часом.

Безумовно, позасудове оспорування має й ряд недоліків – перш за все, через відсутність розгляду справи в суді знижується всебічність встановлення всіх обставин. Тому, на думку автора, коли є необхідність дослідження обставин справи, проведення їх оцінки, потрібен судовий розгляд. Наприклад, тільки суд може вирішити, чи перебувала фізична особа на момент вчинення правочину у стані, внаслідок якого вона не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними (ст. 225 ЦК України), чи діяла сторона правочину під впливом помилки (ст. 229 ЦК України), обману (ст. 230 ЦК України), насильства (ст. 231 ЦК України), тяжкої обставини (ст. 233 ЦК України).

Водночас, якщо правочин був вчинений неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності без згоди батьків (усиновлювачів), піклувальників (ст. 222 ЦК України), доцільно передбачити позасудовий порядок оспорування такого правочину за заявою батьків (усиновлювачів), піклувальників, оскільки встановлення факту неповноліття та перевищення меж дієздатності особи є нескладним процесом і не потребує судового розгляду. Такий самий позасудовий порядок оспорування можна передбачити й у ст. 223 ЦК України – вчинення правочину фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за межами її цивільної дієздатності (наявність судового рішення про обмеження дієздатності робить зайвим ще одне судове рішення про недійсність правочинів). Такий механізм дасть змогу прискорити процес визнання правочину недійсним, а також зменшить навантаження на суди. Очевидно, що за своєю природою право на оспорування варто віднести до категорії секундарних, оскільки оспорування здійснюється одноосібно, а інша сторона перебуває у стані претерпіння.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Matthias E. Storme. Coping with diversity and EU private law (Editorial) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.law.kuleuven.be/personal/mstorme/c4b.pdf>.
2. Dutch Civil Code. Book 3 Property law in general [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.dutchcivillaw.com/legislation/dcctitle33022.htm#050>.
3. Закон об Общей Части Гражданского Кодекса Эстонии от 27.03.2002 г. в ред. 01.10.2015 г. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.juristaitab.ee/ru-seadused/90.pdf>.
4. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.evropskyspotrebitel.cz/eng/attachments/new-civil-code-84946>.
5. Ласк Г. Гражданское право США (право торгового оборота) / Г. Ласк; сокр. пер. с 5-го амер. изд. 1957 г. – М., 1961. – 774 с.
6. The Principles Of European Contract Law 2002 (Parts I, II, and III) [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.transnational.deusto.es/emttl/documentos/Principles%20of%20European%20Contract%20Law.pdf>.
7. Kalev Saare, Karin Sein Mari, Ann Simovart. The Buyer's Free Choice Between Termination and Avoidance of a Sales Contract / K. Saare, K. Sein Mari, A. Simovart // *Juridica International*. – 2008. – № XV. – pp. 43–53.
8. Judgment by Oberlandesgericht [Court of Appeal]. Bamberg, Germany 13 January 1999; No. 3 U 83/98 [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.cisg.law.pace.edu/cases/990113g1.html>.